

Стефан С. СТОЈАНОВИЋ *
Филозофски факултет
Универзитет у Нишу

УДК 94(4)"1941/1944"
341.322(497.11=867)
- оригинални научни рад –
DOI 10.5937/gufv2502077S

БУГАРСКО ОКУПАЦИОНО ШКОЛСТВО У ЛЕСКОВАЧКОМ КРАЈУ ЗА ВРЕМЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА (1941–1944)¹

Сажетак: Овај рад се бави анализом организационих, нормативних и идеолошких основа бугарског школства на анектираној територији лесковачког краја током Другог светског рата (1941–1944). Полазећи од ширег контекста бугарске окупационе политике на територији Краљевине Југославије, истраживање обухвата испитивање правних аката који су уређивали образовни систем, кадровску политику, као и садржај наставних планова и програма. На основу релевантних архивских и историографских извора, рад указује на улогу образовања као инструмента, политичке, културне и националне асимилације у служби бугарске окупационе управе. Анализом примера из лесковачког и власотиначког среза, приказани су конкретни механизми спровођења просветне политике, као и последице по културни и друштвени живот српског становништва. Истраживање указује да је школство представљало један од кључних инструмената окупационе власти у настојању да трајно учврсти њен политички и културни утицај на окупираној територији.

Кључне речи: лесковачки крај, Други светски рат, бугарска окупација, школство, бугаризација.

Окупација

Образовни систем у Бугарској развијао се на темељима бугарског националног препорода и делатности Бугарске егзархије од средине XIX века. У оквиру свог културно-просветног деловања, Бугарска егзархија је на простору Старе Србије и Македоније имала главног такмаца у српској просветној делатности. За време Првог светског рата бугарске окупационе власти спроводиле су политику потискивања српских просветних институција и образовног кадра са простора окупиране Србије (Митровић,

* stefanstojanovic908@gmail.com

¹ Појам *лесковачки крај* у свом најширем значењу подразумева територију Јабланичког управног округа. Он обухвата територију која је оивичена планинама Кукавицом, Бабичком гором, Гољаком. Јабланички округ данас заузима 2770 km², са 336 насеља (Гавриловић, 2017: 19).

2004: 310–324; Даскалов, 2005: 343–344; Антић, 2016: 55–64; Шешум, 2020: 147–201). Континуитет такве политике јасно се уочава и у просветној делатности бугарских окупационих власти и током Другог светског рата, када је образовање постало инструмент политичке и националне асимилације.

Вест о војном преврату 27. марта у Југославији примљена је у Софији са извесним олакшањем. Југословенско приступање Тројном пакту остављало је веома мало простора за остваривање бугарских захтева усмерених ка ревизији Нејског споразума и територијалним аспирацијама. Међутим, догађаји у Београду омогућили су да се Бугарска нађе у средишту политичких и оружаних припрема за напад на Југославију (Stojiljković, 1989: 39; Филов, 1990: 296). Након брзог војног слома југословенске војске, Бугарској је дозвољено да војно запоседне део југословенске територије. До краја априла у потпуности је окупирана Македонија (без срезова Гостивар, Струга и Тетово), као и територија јужно од линије Пирот–Врање. Разграничење немачке и бугарске окупационе зоне изазивало је бројна неслагања између два савезника. Највише спорова и неслагања јављало се на подручју лесковачког краја, у околини Грделице и Власотинца. Најзначајнија померања демаркационе линије у лесковачком крају догодила су се у марту 1942. године, када су Бугарској препуштена села Проваљеник, Сучарево, Извор, Горчинце, Љуберађа, Линово, Дол, Модра Стена, Мало Боњинце, Велико Боњинце, Свође, Дејан, Цакмаково, Борин Дол и Крушевица. Средином јуна 1943. године уследила су нова померања када су села Велика Сејаница, Дедина Бара, Ковачева Бара, Бојишина и Ораовица припала немачкој окупационој зони (Николић, 1979: 148). На окупираној територији Бугарска је успоставила своју државну власт. Анексија је спроведена кроз низ правних аката. „Наредбом о држављанству” од 5. јуна 1942. године сви становници ових области који нису прихватили бугарско поданство имали су се иселити (*XXV обикновено народно събрание*, трета редовна сесия, стенографски дневникъ, 26. заседание, 25 декемврий 1942: 573). Забрањен је рад југословенске управе, а чиновници су били протеривани. Из Бугарске у окупиране крајеве упућен је чиновнички апарат, а биран је према посебним критеријумима. Предност је давана лицима пореклом из западне Бугарске, пре свега бившим официрима. Протеривања чиновника било је и у лесковачком крају. Драгутин Филиповић, председник лопушњанске општине, био је приморан да преда архиву бугарским властима, након чега је протеран, а седиште општине је премештено у село Ораовицу. Поред чиновника, на мети прогона нашли су се и свештенство и наставно особље. Из окупираних крајева протерано је 30 свештеника (Илић, 1972: 158–159; Томанић, 2022: 65, 94). У административном погледу окупирана територија лесковачког краја била је подељена на седам општина, које су припадале бабушничком, сурдуличком и трнском срезу. Током окупације функционисале су ораовачка, предејанска,

горњорашка, крушевичка, свођска, црнотравска и дарковачка општина (ЦДА, ф. 371К, оп. 2, Списък на кметовете на градските и селски общини присъединени към Царство България през 1941–1944. година; *Български западъ*, бр. 37/38, 16. 1. 1943: 5; Костадиновић, 1968: 489).

Бугарско школство у окупираној Југославији

Развој образовања у Бугарској након ослобођења од Турака заснивао се на низу закона и реформи. „Закон о народној просвети” из 1909. године изменио је уредбе о школама и увео јединствену поделу школа на три основна типа: 1) основне (буг. *първоначални училища*), обавезно образовање у трајању од четири године; 2) прогимназије, необавезно образовање у трајању од три године; 3) гимназије, необавезно образовање у трајању од пет година. Гимназије су могле бити реалне, класичне, а поред гимназија постојале су и педагошке и техничке школе. Отварањем вишег педагошког курса при Софијској мушкој гимназији 1888/1889. године почиње историјат развоја вишег образовања у Бугарској, које ће нови замајац добити оснивањем Универзитета у Софији 1904. године. Након Првог светског рата земљорадничка влада настојала је да спроведе реформу образовања, која би за циљ имала развој професионалног образовања. Међутим, влада Александра Цанкова је 1924. године вратила поделу школа према закону из 1909. године. Након државног удара од 19. маја 1934. године, извршена је већа централизација образовања. Непосредно пред почетак Другог светског рата у Бугарској је радило 4743 основне школе са 15.685 учитеља, 1932 прогимназије са 7397 наставника, 132 гимназије са 77.227 ученика. На Софијском универзитету школске 1938/1939. године наставу је похађало 9389 студената (Даскалов, 2005: 353–354, 375–378).

Априлски рат прекинуо је редовно образовање ученика и студената у Југославији. Велики број школских зграда је уништен током ратних дејстава, а део наставног кадра био је мобилисан. Након успостављања бугарске окупације, једна од првих мера окупационих власти било је затварање свих школа. Председник бугарске владе Богдан Филов, који је уједно био и министар просвете и народног здравља, наредио је 3. јуна 1941. године сеоским кметовима, као председницима школских одбора, да закључају све школске зграде, попишу сву имовину и приходе и да сакупе све књиге и наставно-научна средства. У циљу организације рада школа у новој школској години, према бугарском наставном програму, крајем јуна постављени су и први срески (буг. *околийски*) школски инспектори (*Училищенъ прегледъ*, год. XL, кн. 5/6, Софија 1941: 17, 762, 763; *Училищенъ прегледъ*, год. XL, кн. 7, Софија 1941: 921–923). На нивоу среза и општине формирани су школски одбори, чији је задатак било учвршћивање бугарског образовног система. Поред директора и учитеља у ове савете улазили су и чиновници администрације,

срески начелници и општински кметови (Куцуловска, 1979: 108). Припреме за слање наставног особља отпочеле су нешто раније. Непосредно након окупације, бугарско Министарство просвете и народног здравља је у циркуларном писму од 30. априла дало јасне критеријуме, према којима би требало да буду бирани учитељи и наставници. Поред стручних квалификација, они су морали да имају изграђену бугарску „националну свест” (Томанић, 2022: 110). До почетка школске 1941/1942. године само на територију Македоније из Бугарске је упућено 1608 учитеља и наставника у 87 гимназија, 226 прогимназија и 1295 основних школа. Известан број учитеља потицао је из редова локалног становништва које је симпатисало окупациону власт. Укупно 76 гимназијских, 46 прогимназијских наставника и 305 учитеља били су држављани Југославије који су прихватили да рад наставе у бугарским школама. Број ученика у свим школама у Македонији износио је 88.715 (*Българско управление във Вардарска Македония: документален сборник (1941–1944)*, 2011: 259–261). На окупирану територију упућивани су учитељи са читаве територије Бугарске. Из видинске области премештено је 30 учитеља, међу којима тројица у новоосновани бугарски сурдулички срез. (ДА-Видин, ф. 23К, оп. 1, а. е. 45, л. 2, Списък, съставен от Видинския околист инспектор на първоначалните учители от Видинска околия, преместени в новоосвободените земи). Они који су били премештени на само годину дана задржавали су претходна радна места. На конференцији обласних школских инспектора одржаној 16. септембра усвојене су мере које су учитељи и наставници у окупираним областима морали извршавати. У условима рата било је најважније ширити поверење у савезништво са силама Осовине, борити се против дефетизма, јачати свест о бугарској прошлости и борити се против левичарске агитације. Известан број учитеља био је мобилисан, те је попуњавање упражњених места требало ускладити са потребом за слањем учитеља у окупиране области (*Училищен преглед*, год. XL, кн. 7, София 194: 1090, 1110; *Училищен преглед*, год. XL, кн. 8, София 1941: 1109).

Административни савет Министарства просвете и народног здравља је на заседању од 1. августа одлучивао о статусу бивших ученика југословенских школа. За све ученике од I до VIII разреда у новој школској 1941/1942. години било је предвиђено повећање броја часова бугарског језика и књижевности, бугарске историје, музичке културе и физкултуре, а настава се имала обављати по специјалном недељном распореду. Полазницима учитељских школа који су завршили IV годину признаје се и гимназијско образовање, само ако заврше курс бугарског језика. Полазници V године су, поред курса бугарског језика, морали похађати и курс из бугарске националне историје и „отаџбинске географије”. Поред ових асимилаторских мера, предложене су и неке које су за циљ имале и афирмацију окупационог школства, као што је била одлука да сви ученици од I до VII разреда прелазе у разред више, без

обзира на успех. Они који су имали слабе оцене полажу завршне испите из бугарског језика, историје, географије и из предмета из којих имају слабе оцене. У обзир нису узимане ни оцене из српско-хрватско-словеначког језика. У школама оштећеним током Априлског рата упис ђака вршио се условно, уз обавезу учитеља и директора да сакупе потребну документацију о ученицима за претходну 1940/1941. годину (*Училищенъ прегледъ*, год. XL, кн. 7, София 1941: 933).² Учитељи и наставници који су хтели да наставе рад у бугарским школама морали су да поседују и основно знање бугарског језика. У ту сврху организован је низ курсева. Први такав курс почео је са радом у Скопљу још почетком маја за 138 учитеља и наставника. Због ограничених резултата на овом пољу, током лета организован је и специјални четрдесетпетодневни курс бугарског језика у Софији. Овај курс похађало је 529 лица распоређених у осам група по софијским гимназијама. Наставу је држало четрнаест наставника и два лекара. Поред наставе полазници су обилазили знаменитости и институције културе. Курс је завршен 23. августа уз мали концерт. Будући бугарски учитељи који су завршили југословенске факултете, а нису стажирали, морали су обавити стаж по важећим бугарским законима (Томанић, 2022: 111; *Училищенъ прегледъ*, год. XL, кн. 9/10, София 1941: 1332). Пошто је јавна и приватна употреба српског језика била забрањена, било је потребно приближити бугарски језик ширим слојевима друштва. Курсеви бугарског језика организовани су и за ученике и становништво по већим градовима, али и по селима (Куцуловска, 1979: 85–88). На простору југоисточне Србије бугарске окупационе власти су током 1941. године отвориле две гимназију: у Врању и у Пироту. Гимназија у Врању није заживела због бојкота родитеља и ученика (Stojiljković, 1989: 95–95; Кулић, 1992: 191–194). Према бугарским законима, о материјалном издржавању школа старале су се локалне општине. Развој образовања зависио је искључиво од економског стања у општинама. Међутим, председници бугарских општина често су занемаривали просветне задатке које је управа поставила пред њих, те су стога били оштро укорени од стране Министарства просвете и народног здравља. Због тога је Министарство наложило да секретари школских одбора доставе председницима општина извештаје о финансијском пословању (*Училищенъ прегледъ*, год. XLIII, кн. 2/3/4, София 1944: 261). Посебно место у ширењу званичне државне идеологије припадало је учитељима. Они су имали задатак да шире веру у политику савеза са силама Осовине и да сузбијају дефетизам. Начин на који би се ови задаци испунили подразумевали су популаризовање бугарске херојске прошлости,

² Током Другог светског рата, у складу са великобугарском политиком, званични назив за окупиране територије у Југославији био је „новоослобођене земље” (буг. *новоосвободенитѣ зѣми*). За територије данашње југоисточне Србије коришћени су и термини „западне покрајине” (буг. *Западнитѣ покраини*) и „Поморавље” (буг. *Моравско*).

организовање јавних свечаности, коришћење народног стваралаштва и контролисање и уништавање левичарске литературе (*Училищенъ прегледъ*, год. XLIII, кн. 8, София 1941: 1094).

Уџбенике и друга наставна средства на српском језику бугарске окупационе власти су систематски конфисковале и уништавале, настојећи да потисну употребу српског језика у наставном процесу и замене га бугарским, у складу са својом културном и асимилационом политиком. (Živković, 1985: 165–174). Како би што већи број деце школског узраста био изложен бугарском језику и настави, Министарство просвете и народног здравља је донело одлуку о снижавању цена уџбеника у периоду од школске 1941/1942. до 1947/1948. године. Цена буквара за I разред је са 16 лева снижена на 11,50. Читанка за II разред са 17,50 на 12,50 лева. Уџбеник из математике коштао је 8,50, из веронауке 8, познавања природе 10, а из „отечествознанија” 12 лева. За IV разред снижена је цена читанке са 21 на 17,50 лева, уџбеник рачуна са 13,10 на 11 лева, геометрије на 9 лева, познавање природе на 13,50 лева, отечествознанија 22 лева, веронауке 8,50 и музичког 7,50. У неким случајевима снижење цена достигало је и 30%, што је јасно одражавало намеру да уџбеници постану општеприступачни (*Училищенъ прегледъ*, год. XL, кн. 7, София 1941: 1333). Наставни програм у прогимназијама посебно место давао је изучавању бугарске историје. Владајући наратив у бугарском друштву почетком XX века био је да Македонија и Поморавље представљају простор са доминантним бугарским етничким карактером (Антић, 2023: 7–19). Ова идеолошка поставка, која је служила је као важан аргумент у територијалним претензијама и оправдавању бугарске политике према тим областима, била је важан сегмент наставног програма. Историја Срба приказивана је тенденциозно уз бројне фалсификате (нпр. о бугарском пореклу Марка Краљевића). Савременој историји дато је толико пажње колико је могла послужити за приказивање бугарског карактера окупираних земаља. Текстови и илустрације имали су задатак да код деце усаде оданост држави и владајућој саксобоуршкој династији (Човић, 2023: 174–175). Употреба уџбеника није била униформна на читавој територији Бугарске, већ се одређивала према школским рејонима, којих је било четири. Одлуке о употреби уџбеника доносила је комисија за уџбенике. Окупирана територија Југославије улазила је у састав два школска рејона: првог (софијска и бургаска област) и трећег (плевенска, битолска и скопска област). Комисија за уџбенике одобрила је 13. новембра употребу нових уџбеника за поменуте рејоне (*Училищенъ прегледъ*, год. XL, кн. 9/10, София 1941: 371–1374). У складу са предвиђеним повећањем броја часова за ученике од I до VIII разреда за предстојећу школску годину, Министарство просвете и народног здравља израдило је специјалан недељни распоред за гимназије и прогимназије на окупираној територији Македоније и Поморавља. Ученици три разреда прогимназија имали су недељно седам часова бугарског језика и по три часа бугарске историје,

страног језика и телесног васпитања. Ученици гимназија имали су смањење броја часова на шест (у IV, V и VIII разреду). Распоред часова је био нешто другачији за ученике класичних смерова гимназија. За време прогимназијског и гимназијског школовања ученици су похађали укупно 22 предмета. Ученици прогимназија похађали су 17 предмета у првом, док у последња два разреда ученици нису похађали часове краснописа. Гимназијско школовање доносило је извесне измене у броју часова и предмета. Ученици четвртог разреда похађали су 13 предмета, петог и шестог 14, шестог и седмог 16 и осмог 13. За ученике класичних одељења гимназије број предмета и недељних часова био је нешто другачији (*Училищенъ прегледъ*, год. XL, кн. 7, София 1941: 936). Оцењивање ученика у бугарским школама, поред нумеричких оцена, било је и описно. Нови правилник о оцењивању ученика, који се почео примењивати од почетка школске 1941/1942. године, увео је нове критеријуме у погледу оцењивања. Праћене су следеће карактеристике ученика: 1) вредност и марљивост; 2) дисциплинованост; 3) расположење и задовољство; 4) национална осећања. Посебна пажња посвећивана је испољавању бугарског патриотизма: да ли ученик жели да проучава бугарску историју, да ли поседује одбојност према бугарским непријатељима, да ли рецитије родољубиве песме, да ли учествује у раду других органа који афирмишу бугарску народност, да ли помаже сународнике и друге ученике, да ли поштује органе власти, да ли се бори против лицемерја итд. Оцене су биле описне и нису утицале на општи успех, већ су служиле за профилисање личности сваког ученика понаособ (*Училищенъ прегледъ*, год. XLII, кн. 8, София 1941: 1090). Од 1943. године уведено је ново оцењивање националног осећања, почевши од IV разреда гимназије. Сви ученици су на почетку године добијали оцену „добар” (буг. *добъръ*), осим ученика који су у претходном разреду добили оцену „довољан” (буг. *доволенъ*). На крају полугодишта разредне старешине су уз мишљење осталих наставника уписивали оцене. Они који су показивали највиши степен бугарског националног осећања добијали су оцену „узоран” (буг. *образовъ*) (*Училищенъ прегледъ*, год. XLII, кн. 7, София 1943: 919). Напори које је Влада уложила на успостављању школског система нису дали очекиване резултате. Владао је извешан недостатак у погледу наставно-научних средстава, посебно у окупираним областима. Како би побољшало снабдевање, Министарство просвете и народног здравља наредило је фебруара 1943. године да се настави сакупљање уџбеника, карата, слика и осталих школских помагала за школе у Македонији и Поморављу, у складу са упутствима датим у циркуларном писму од 1. маја 1941. године (*Училищенъ прегледъ*, год. XLII, кн. 4/5, София 1943: 451).

Институционализовано организовање омладине у Бугарској, усмерено на васпитавање у духу бугарског национализма, започиње формирањем организације „Браник” (буг. *Бранникъ*). Право на чланство у овој организацији имала је омладина од 10 година до 21 године, као и

универзитетска омладина до 30 година. Приступање овој организацији било је донекле обавезно, јер је чланство у било којој другој организацији било условљено чланством у „Бранику”. Уз пуну подршку државног апарата, „Браник” је постао саставни део школског система, а кроз њега је спровођена нека врста предвојничке обуке по угледу на сличне организације у Италији и Немачкој (*Държавен вестникъ*, год. LXIII, бр. 18, 25. 1. 1941: 1–3). Организовању омладине у бугарским школама приступило се са почетком нове 1941/1942. године. Министарство просвете и народног здравља обавестило је све директоре да се у свим прогимназијама и гимназијама организују браничке „дружине”, као основне јединице организације. На челу дружина налазили су се командири, који су углавном били наставници телесног васпитања. Обавезе које су ученици имали у оквиру организације сматране су за школске часове, те су стога доносиле и додатне бенефиције и награде. Директори школа имали су обезбедити радне просторије и уредити наставу тако да се обезбеде два слободна „полудана” (буг. *полудни*) за браничке активности. Чланови организације имали су бити у најтешњој вези са локалном администрацијом, која је била дужна обезбеди просторије за Бранички дом. Основни задатак „Браника” био је да надзире и усмерава ученике у складу са владајућом државном идеологијом (*Училищен прегледъ*, год. XLII, кн. 7, Софија 1943: 928–931).

Бугарско окупационо школство у лесковачком крају

Након уједињења и формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, у просветном систему владала је изразита правна неуједначеност, о чему говори чињеница да је у прво време постојало чак 37 различитих правних аката који су регулисали област образовања. Први кораци уређењу образовног система започели су доношењем првог наставног плана и програма 1926. године, док је три године касније усвојен и „Закон о народним школама”. Овим законом уведено је опште и бесплатно образовање у трајању од осам година: четири године у основним и четири у вишим народним школама, грађанским, нижим стручним и нижим средњим школама; средњошколско образовање (гимназије, реалне гимназије, реалке и више средње школе), универзитети, као и војно и теолошко образовање. Нови наставни план и програм донесен је 1933. године и почео се примењивати од 1934. године. Пред Други светски рат на територији Краљевине Југославије постојала је 3271 школа са 611.630 ученика (Марковић, 2021: 193–215). Лесковачки крај се у административном погледу налазио у оквирима Вардарске бановине. Унутар ове управне јединице лесковачки крај био је подељен на три среза: јабланички, лесковачки и власотиначки, који су припадали Лесковачком округу (*Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, 1937: 98–107). Према списку основних школа и наставника школског

инспектора Петра Т. Ристића, састављеног на почетку рата, на простору ова три среза било је укупно 154 школе са 265 одељења (Гроздановић, 1973: 171–189).

Успостављање бугарске окупационе власти изазвало је престанак рада југословенских школа. Известан број учитеља и наставника, који су протерани са бугарске окупационе зоне, нашао је уточиште у Лесковцу. Њихов положај регулисан је „Уредбом о запошљавању учитеља са избегличким статусом”. У Лесковцу су склониште и запослење нашли учитељи и наставници из Битоља, Скопља, Тетова, Куманова, Врања, Цепа, Владичиног Хана, Предејана итд. Многи су наставу изводили по приватним кућама и изнајмљеним локалима услед недостатка простора (Миљковић, 2006: 197). У селу Бољару, среза власотиначког, бугарске окупационе власти су, одмах након уласка у село, протерале српског учитеља, а на његово место довеле учитеља из Бугарске, извесног Митова. Овај учитељ остао је у сећању локалног становништва по свом настојању да ђацима усади бугарску националну свест. Школа у Бољару је за време трајања окупације претрпела велика оштећења, а уништени су такође и архива и бројна наставно-научна средства (Миловановић Бољарац, 2006: 94). Пре рата у предејанској школи радили су учитељи Живана Костић и Богољуб Мутавцић, а њих је након окупације заменио бугарски учитељ Дењо Русев, пореклом из Казанлака. Овај учитељ је важио као главни доушник у том месту, који је денунцирао локално становништво код бугарских војних и полицијских власти (Petrović, 2007: 174–175). Немачко-бугарска спорења око простирања демаркационе линије, пре свега на простору јужно од Власотинца и у околини Грделице, доводила су и до неке врсте двовлашћа. У Основној школи „Цар Лазар” у Великој Сејаници рат је као учитеље затекао брачни пар Павла и Олгу Крчмарик. Након корекције демаркационе линије, Бугари су ушли у село и натерали брачни пар Крчмарик да 22. марта 1942. године напусте своја радна места. После протеривања из Сејанице, Павле Крчмарик добио је службу у Блацу (*Просветни гласник*, год. XLII, број. 2, фебруар, Београд 1931: 187; Ценић, 1998: 95–100). Бугарска власт у овом селу није трајала дуго. Већ средином јуна 1943. године, на захтев власника Фабрике Јовановића и Поповића у Грделици, демаркациона линија је померена у корист Немаца, када су села Бојишина, Велика Сејаница, Дедина Бара, Ковачева Бара и Ораовица припала окупираној Србији. Брачни пар Крчмарик се већ у септембру исте године нашао на старом радном месту (Гроздановић, 1973: 186; Ристић, 1963: 106). Село Ораовица, које се налазило на самој демаркационој линији, било је за време окупације центар бугарске општине. У Ораовици је у периоду од 1941. до средине 1943. године постојала бугарска основна школа „Христо Ботев” (буг. *Народно првоначално училище „Христо Ботев”*) (Стојановић, 2023: 54). Бугарски учитељ у Ораовици био је Ангел Младенов, који је претходно био учитељ у селу Репишту. Према усменим сведочењима, током службовања у Ораовици учитељ Младенов

био је актер једног догађаја који осветљава комплексан однос између локалног становништва и бугарског окупатора. Фебруара 1943. године бугарске снаге спровеле су опсежну акцију хапшења припадника равногорског покрета у селима Грделичке клисуре. Том приликом ухапшен је и Пејко Бранковић, резервни капетан I класе из Репишта. Његова сестра Дарка Пешић замолила је учитеља Младенова да се заузме за њега код бугарских власти. Младенов је отпутовао у Предејане, али је према појединим сведочењима био оштро укорен, па чак и физички нападнут од стране бугарског официра. Неуспешан у настојању, вратио се у Ораовицу (Ивановић, 1981: 43; Антић и Стојановић, 2025: 315–334). Још пре повлачења Бугара из Ораовице, учитељ Љубомир Ранчић из Грделице започео је систематски рад са српском децом из овог села. Српска школа у Ораовици почела је са редовним радом тек по доласку учитеља Љубице Марић и Светозара Стојковића у јесен исте године (Џенић, 1998: 80). Сва села која су се налазила десет километара у дубину анектиране територије налазила су се у тзв. „пограничној зони” (Мантарлиев, 2017: 10). Маја 1943. године Министарство просвете и народног здравља донело је одлуку да се у пограничним селима могу отворити школе и ако имају мање од 20 ученика (*Училищенъ прегледъ*, год. XLII, кн. 4-5, София: 669). Упркос томе што у буџету за 1943. годину није предвиђен кредит за награде за учитеље и наставнике у селима дуж демаркационе линије, Министарство просвете и народног здравља донело је марта 1943. године одлуку да се сва села које се налазе 5–10 km од демаркационе линије прогласе за погранична да би Министарство могло да под надзором држи манифестације политичких ставова ученика и да би Дисциплински савет могао судити евентуалне преступе. Због тога је било потребно да школске установе саставе списак свих села која спадају у ову зону (*Исто*: 463).

На анектираном подручју највише школа било је са територије власотиначког среза.³ Од укупно 55 школа, школске 1943/1944. године са бугарске стране демаркационе линије налазило се 26 школа, односно 47%. На анектираној територији биле су школе у Бољару, Великом Боњинцу, Врелу, Горњем Гару, Доњем Гару, Горњем Дејану, Градишту, Градску, Дејану, Добром Пољу, Златанцима, Јабуковику, Јастрепцу, Кални, Кривом Делу, Крушевици, Лопушњи, Млачишту, Новом Селу, Палојцу, Преслапу, Рупљу, Свођу, Тропшиним Меанама и Црној Трави (Гроздановић, 1973: 180–187). Знатан број школа у селима дуж демаркационе линије имао је посебан статус, као пограничне школе. Школа у Ораовици била је једина школа са територије лесковачког среза која се нашла под бугарском окупацијом. Школске зграде често су коришћене за смештај бугарске војске. Школа у Ораовици, саграђена 1911. године, претворена је у бугарски штаб. Остаци бугарског боравка били су видљиви и годинама

³ Више о наставку и развоју савремене српске просвете у власотиначком срезу видети у: Бишевац и Светозаревић, 2018: 181–193.

након окупације. О стању у коме се школа налазила 1950. године школски инспектор Тодор Банковић саставио је извештај у коме стоји: „Школска зграда је за време окупације [...] служила за разне војне сврхе непријатеља [...] Двориште је прекопано шанчевима, а у подруму су закопавани лешеве народних родољуба...” (Ценић, 1998: 78–79). Зграда школе у Крушевици служила је као штаб две трећине граничног пододсека, којим је командовао потпоручник Петко Муховски. Почетком септембра 1944. године, приликом повлачења ка Бугарској, школска зграда је минирана и дигнута у ваздух од стране бугарских граничара (ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а. е. 341, л. 91, Писмени свидетелски показанија на Крум Стоев за дейноста на подпоручик Петко Иванов Муховски; ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а. е. 129, л. 258–259, Обвинителен акт на подпоручик Петко Муховски). Бугарска окупација имала је вишеструке последице на материјално стање школских установа. Према подацима из извештаја Просветног одсека градског народноослободилачког одбора у Лесковцу од 18. маја 1948. године, бројне школске зграде биле су потпуно или делимично оштећене. У власотиначком срезу, на окупираној територији спаљене или потпуно уништене биле су школе у Црној Трави, Доњем Гару, Златанцима, Броду, Дарковцу, Лопушњи, Добром Пољу, Црвеном Брегу, Кални, Јабуковику, Бистрици, Крушевици и Равној Дубрави. Делимично су биле оштећене школе у Горњем Ораху, Горњем Дејану, Добровишту и Рупљу. Уништени су инвентари учила у Добровишту, Рупљу, Бољару, Горњем Дејану, Палојцу, Великој Сејаници, Крушевици, Великом Боњинцу, Дејану и Равном Пољу. Укупна штета попаљених и уништених школских зграда у Лесковачком округу износила је 12.926.871 динара. Осим тога уништено је или делимично оштећено педесет школских архива, у вредности од 90.000 динара, два културна дома од 900.000 динара, шеснаест музичких инструмената од 24.000 динара, неколико фискултурних справа од 296.000 динара, три парка од 296.000 динара и два споменика процењене вредности 100.000 динара (Гроздановић, 1973: 69–71).

Закључак

Рад бугарских просветних установа у лесковачком крају током Другог светског рата представља значајан сегмент окупационе управе и један од највидљивијих облика спровођења политике денационализације на анектираној територији. Образовни систем, уређен према бугарским законским актима и наставним програмима, функционисао је као средство политичке и идеолошке интеграције локалног становништва у оквирима бугарске државе. Посебан акценат стављен је на кадровску политику, наставне садржаје и уџбенике, који су имали јасно изражену функцију. Ипак, упркос свим настојањима окупационих власти, локално српско становништво показало је одређени степен отпора, чиме је чуван континуитет српске просветне традиције. Последице окупације оставиле

су дубок траг на школску инфраструктуру и просветни рад. Сагледавање деловања бугарског школства у лесковачком крају доприноси разумевању ширих оквира окупационе политике и њених културно-просветних аспеката, указујући на улогу образовања као инструмента државне идеологије и средства националне асимилације у условима рата.

Необјављени извори

Централен државен архив Софија, фонд 371К
Централен државен архив Софија, фонд 1449
Централен државен архив Видин, фонд 23К

Објављени извори

Државна агенција „Архиви“ (2011). *Бугарско управление във Вардарска Македонија: документарен сборник (1941–1944)*. Софија: Државна агенција „Архиви“.

XXV обикновено народно събрание, трета редовна сесия, стенографски дневник, 26. заседание, 25 декември 1942.

Новине и часописи

Български запад, 1943.
Държавен вестник, 1941.
Просветни гласник, 1931.
Училищен преглед, 1941.
Училищен преглед, 1943.

Литература

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine. Knjiga I (prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava), Beograd, 1937.

Petrović, P. (2007). *Predejane i okolina (drugo dopunjeno izdanje)*. Kraljevo: Laser.

Stojiljković, M. (1989). *Bugarska okupatorska politika u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.

Živković, N. (1985). *Ratna šteta koju je Bugarska učinila Jugoslaviji 1941–1944*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.

Антић, Д. (2016). „Поглед на српско-бугарске односе с краја XIX и почетка XX века“. *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, 7, 55–64.

Антић, Д. (2023). „Јужна Стара Србија и Македонија у погледу српских политичких и научних мислилаца“. *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, 14 (1), 7–19.

Антић, Д. и С. Стојановић (2025). „Разоткривање равногорске организације у пољаничком и масуричком срезу крајем 1942. и почетком 1943. Године“. *Лесковачки зборник*, 65, 315–334.

- Бишевац, С. и М. Светозаревић (2018). „Власотиначка мушка основна школа 1878–1903“. *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, 9 (1), 181–193.
- Гавриловић, Д. (2017). *Општине и региони у Републици Србији*. Београд: Републички завод за статистику.
- Гроздановић, Д. (1973). *Просвета, школство и култура у лесковачком крају 1941–1945*. Лесковац: Наша реч.
- Даскалов, Р. (2005). *Българското общество*. Том 2, София: ИК Гутенберг.
- Ивановић, А. (1981). *У име цара Бориса и Бога*. Београд: Слобода.
- Илић, Н. (1972). *Свеиштенство Јужне Србије у рату и револуцији*. Лесковац: Раднички универзитет „Коста Стаменковић”.
- Костадиновић, Р. (1968). *Црна Трава и Црнотравици*. Црна Трава: Општински одбор Савеза бораца.
- Кулић, Д. (1992). *Бугарска окупација Србије 1941–1944*. Београд: Јустисија.
- Куцуловска, Г. (1979). *Местото и улогата на средствата на пропагандата во системот на бугарската окупација во Македонија*. Докторска дисертација. Задар.
- Мантарлиев, Й. (2017). „Миграции на население от Западните покраини към България (1941 – края на 40-те години на XX век)“. *История*, 25 (1), 8–29.
- Марковић, Ђ. (2021). „Институционални развој школства у Краљевини СХС/Југославији (1918–1941)“. У: Илић, А. и С. Рајковић (2021). *Без школе шта би ми?*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Миловановић Бољарац, М. (2006). *Бољаре власотиначко село*. Бачка Паланка: Завод за социологију развоја села.
- Миљковић, Ј. (2006). „Сви учители лесковачких основних школа у ратном периоду (1941–1944)“. *Лесковачки зборник*, 46, 191–214.
- Митровић, А. (2004). *Србија у Првом светском рату*. Београд: Стубови културе.
- Николић, Ж. (1979). *Југоисточна Србија у рату и револуцији 1941–1945*. Београд: Народна књига.
- Ристић, А. (1963). *Грделица у пламену револуције*. Грделица: Удружење бораца народноослободилачког рата општине.
- Стојановић, С. (2023). *Бугарска окупација у лесковачком крају (1941–1944)*. Мастер рад. Ниш.
- Томанић, Б. (2022). *Југославија и Бугарска 1941–1945: између сукоба и савеза*. Докторска дисертација. Београд.
- Филов, Б. (1990). *Дневник*. София: Отечествен фронт.
- Ценић, С. (1998). *Основна школа у Грделици 1878–1998*. Грделица: Основна школа „Десанка Максимовић”.
- Човић, П. (2023). *Настава историје у Србији 1919. до 1990. године*. Докторска дисертација. Нови Сад.
- Шешум, У. (2020). „Српске школе и учители у Старој Србији и Македонији у Великој источној кризи“. У: Илић, П. (2020). *Јован Ристић државник и дипломата: Берлински конгрес (140 година од међународног признања и независности Србије)*. Крагујевац: Историјски архив Шумадије, 147–201.

BULGARIAN EDUCATION IN THE LESKOVAC REGION DURING THE SECOND WORLD WAR (1941–1944)

Summary: *The paper examines the organization, legal framework, and functioning of the Bulgarian education system in the Leskovac region during the Bulgarian occupation in the Second World War (1941–1944). The study situates the development of the school system within the broader context of Bulgaria's occupation policy and through its efforts to assimilate the local Serbian population through education. Based on archival materials the research highlights the ideological foundations of Bulgarian educational policies, emphasising the structure of the school network, personnel management, and curricula in Bulgarian schools. Educational programs promoted "Bulgarian national consciousness". The study concludes that the education system had a deep impact on the local population.*

Key words: *Leskovac area, Second World War, Bulgarian occupation, School system, Bulgarization.*